

Μερικοί στοχασμοί επάνω στο παραμύθι: εξάρτηση και δυσκολία μάθησης

Μανούλα μου, εσύ πρέπει να είσαι ευτυχισμένη,
γιατί έτσι κι εγώ μετά θα είμαι ευτυχισμένη.

Λορένα, 5 ετών, στη μητέρα της

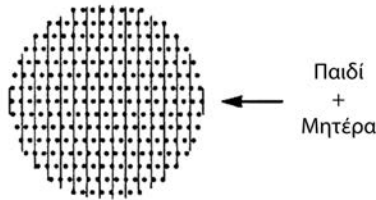
Είναι μια κατάσταση που βλέπουμε συχνά στις ψυχολογικές, συμβουλευτικές συναντήσεις για προβλήματα μάθησης, κυρίως στη σχολική ηλικία. Με βάση την εμπειρία μου επαλήθευσα πως πίσω από ένα παιδί που δυσκολεύεται να μάθει ή να πάει στο σχολείο, συχνά υπάρχει το πρόβλημα του αποχωρισμού.

Στον ψυχαναλυτικό χώρο υπάρχουν ποικίλες σχολές και διαφορετικές θέσεις σχετικά με την εξέλιξη του παιδιού από τη γέννηση και μετά. Εκείνη που συνήθως χρησιμοποιήσα, εργαζόμενη συχνά με μητέρες ήδη από την περίοδο της εγκυμοσύνης, ήταν η έννοια της «ψυχολογικής γέννησης», όπως τη διατύπωσε σε θεωρητικό επίπεδο η M. Mahler.

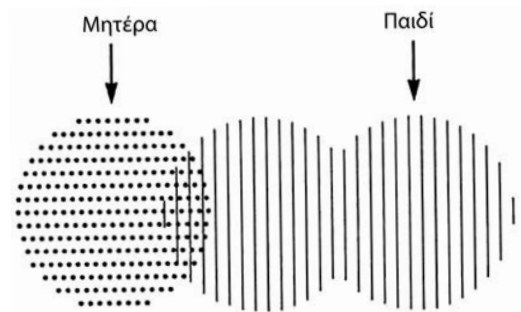
«Η βιολογική γέννηση του παιδιού και η ψυχολογική γέννηση του ατόμου δεν συμπίπτουν χρονικά. Η πρώτη είναι ένα δραματικό γεγονός που είναι δυνατόν να παρατηρηθεί και να εντοπισθεί με σαφήνεια. Η δεύτερη είναι μια ενδοψυχική διαδικασία που εξελίσσεται αργά... Την ψυχολογική γέννηση του παιδιού θα την ονομάσουμε διαδικασία του «αποχωρισμού-ατομικότητας»: δηλαδή, εδραίωση μιας αίσθησης αποχωρισμού από μια πραγματικότητα που αφορά κυρίως την εμπειρία του ίδιου σώματος και τη σχέση του με τον κυριότερο εκπρόσωπο του κόσμου που το παιδί έχει γνωρίσει. Όπως κάθε ενδοψυχική διαδικασία, έτσι και αυτή αντανακλάται στη διάρκεια όλου του βιολογικού κύκλου και ποτέ δεν τελειώνει: παραμένει πάντα ενεργή και σε κάθε νέα φάση του κύκλου εμφανίζονται νέα παράγωγα αυτών των πρωταρχικών, ακόμη ενεργών, διαδικασιών. Αλλά οι κύριες κατακτήσεις αυτής της διαδικασίας παρουσιάζονται στην περίοδο που πάει από τον τέταρτο με πέμπτο μήνα περίπου, μέχρι τον τριακοστό με τριακοσιοστό έκτο μήνα, μια περίοδο που θα την

ονομάσουμε φάση του αποχωρισμού-ατομικότητας... Αποχωρισμός και ατομικότητα εκφράζουν δύο συμπληρωματικές εξελίξεις: ο αποχωρισμός συνίσταται στην ανάδυση ενός παιδιού από τη συμβιωτική του ένωση με τη μητέρα (Mahler, 1952), ενώ η ατομικότητα έγκειται σε εκείνες τις κατακτήσεις που προέρχονται από την ανάληψη εκ μέρους του παιδιού των δικών του ατομικών χαρακτηριστικών⁷».

Εάν θέλαμε να αναπαραστήσουμε σχηματικά τον νου ενός νεογνού τη στιγμή της γέννησης, θα μπορούσαμε να τον απεικονίσουμε με έναν κύκλο μέσα στον οποίο βρίσκεται το ζευγάρι μητέρα-παιδί. Το παιδί, που πλάστηκε μέσα στο σώμα της μητέρας, έχει τη στιγμή της γέννησης αυτή την ένωση σαν μοναδική νοητική εμπειρία: αυτός και η μητέρα είναι το *ίδιο πράγμα*.

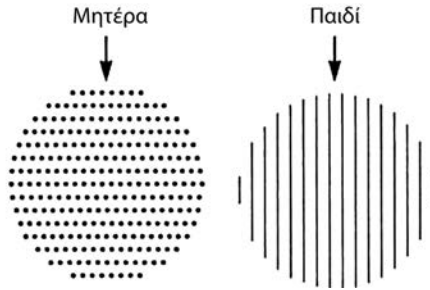

Σύμφωνα με την ψυχανάλυση, μεταξύ της στιγμής της γέννησης και του έβδομου-ένατου μήνα της ζωής του παιδιού, υπάρχουν ελαφρές διαφοροποιήσεις των δύο κόσμων, που θα μπορούσαμε να τις αναπαραστήσουμε με την ακόλουθη συνέχεια:

7. Mahler-Pine-Bergman, *La nascita psicologica del bambino*, Bollati-Boringhieri, Torino 1978.

Αυτή η εξέλιξη συνεχίζεται, μέχρι να φθάσει η στιγμή κατά την οποία το παιδί αισθάνεται ότι είναι κάτι το ξεχωριστό από τη μητέρα. Αυτό θα μπορούσαμε να το περιγράψουμε με τον ακόλουθο τρόπο:

Αυτή η περίοδος είναι πολύ σημαντική ως προς την ανάπτυξη του παιδιού. Κατά τη διάρκεια της το παιδί κλαίει, απελπίζεται και δείχνει ότι είναι έκδηλα αγχωμένο, όταν η μαμά απομακρύνεται και βγαίνει από το δωμάτιο. Το μικρό, που δεν απέκτησε ακόμη την έννοια της παραμονής του αντικειμένου, όπως το αναλύει ο Piaget (δηλαδή την ικανότητα να έχει στον νου ένα αντικείμενο που απουσιάζει), δίκαια είναι αγχωμένο, γιατί αισθάνεται εγκαταλειμμένο: για εκείνο η μοναδική του σιγουριά στον κόσμο δεν υπάρχει πια, εξαφανίσθηκε, σα να έχει πεθάνει. Και να που σ' αυτό το σημείο το παιδί εφαρμόζει στρατηγικές, για να παρηγορηθεί, και οι οποίες το βοηθούν στη γέννηση της συμβολικής σκέψης. Ακριβώς επειδή βίωσε μια καλή προσκόλληση και έναν καλό δεσμό με τη μαμά, η οποία το φρόντιζε συνεχώς νύχτα και μέρα, το παιδί είναι γενικά σε θέση να αρχίσει να αναπαράγει αυτόν τον δεσμό με κάτι άλλο που σιγά-σιγά θα γίνει το υποκατάστατο της μητρικής σιγουριάς: το θήλαστρο, το σεντονάκι, το αρκουδάκι. (Είναι προφανές ότι μιλώντας για μητέρα εννοείται ο κάθε ενήλικας που είναι σημαντικός για το παιδί και το φροντίζει.)

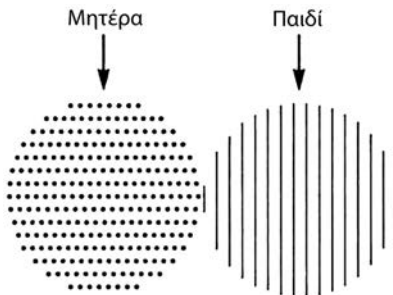
Η σημασία των αντικειμένων που προτιμώνται (τα οποία ο Winnicott τα ονομάζει «μεταβατικά») είναι ακριβώς εκείνη του να δώσουν στο παιδί την ίδια σιγουριά που του δίνει η μητέρα, γιατί γίνονται ένα σύμβολο. Με τη διαφορά ότι ενώ η μητέρα πάει και έρχεται και δεν είναι δυνατό να ελέγχεται, προκαλώντας τον φόβο στο παιδί ότι μπορεί να εγκαταλειφθεί, αντίθετα αυτά τα αντικείμενα είναι οποιαδήποτε στιγμή κάτω από τον έλεγχό του, δεν το εγκαταλείπουν

ποτέ. Συνεπώς, να που με την είσοδο του μεταβατικού αντικειμένου, συμβόλου της μητρικής σιγουριάς, το παιδί ετοιμάζεται να αναπτύξει τη συμβολική σκέψη. Το γεγονός ότι η μητέρα επιστρέφει κάθε φορά, θα του δώσει την εμπειρία ότι μετά από μια απουσία υπάρχει πάντα μια επιστροφή και θα είναι αυτή η εμπειρία των συνεχών αναχωρήσεων-επιστροφών μαζί με όλα τα παρόμοια «παιχνίδια» (για παράδειγμα εκείνο του να κρύβει και να φανερώνει κάτι) που σιγά-σιγά θα επιτρέψουν να κατακτηθεί η παραμονή του αντικειμένου (δηλαδή να παρίσταται νοητικά) και όταν ακόμη αυτό στην πραγματικότητα απουσιάζει.

Συνήθως το παιδί αποκτά αυτή την ικανότητα, όταν είναι περίπου τριών ετών. Σ' αυτή την ηλικία πολλά παιδιά δυσκολεύονται να παρακολουθήσουν τον παιδικό σταθμό, ακριβώς γιατί αναμετρώνται με την απόκτηση αυτής της διάστασης: πράγματι, για να μπορεί να αποχωρίζεται, πρέπει να συνοδεύεται από τη μαμά του, τουλάχιστον νοητικά. Όταν ένα παιδί βοηθιέται να αναπτύξει στρατηγικές, για να ξεπεράσει τη δυσκολία αυτής της απομάκρυνσης, τότε του επιτρέπεται να συσσωρεύσει την εμπειρία, την τόσο σημαντική για το ίδιο, ότι αποχωρισμός δεν σημαίνει θάνατος (είναι και το θέμα του παραμυθιού *τα μικρά που αρρώσταιναν συχνά*).

Όντως, συνήθως ο παιδικός σταθμός αντιπροσωπεύει την πρώτη μεγάλη κοινωνική δοκιμασία που ένα μικρό παιδί πρέπει να αντιμετωπίσει στη διάρκεια της ανάπτυξής του και η οποία θα ακολουθηθεί από πολλές άλλες δοκιμές αποχωρισμών εξίσου δύσκολες.

Τώρα η κοινή παρατήρηση μας ωθεί να σημειώσουμε πως όταν βρίσκεται σε μια κατάσταση δυσκολίας ή πάντως καινούρια, το παιδί τείνει να γυρνά στους γονείς, ιδιαίτερα στη μαμά, ως εάν να προσπαθεί να πάρει δύναμη από αυτή, ακριβώς όπως συνέβη στην ενδιάμεση διαδικασία αποχωρισμού:

Το βίωμα αυτής της σιγουριάς θα το ενθαρρύνει αργότερα να αντιμετωπίσει την κάθε νέα κατάσταση ή δυσκολία: δηλαδή θα του επιτρέψει, με τους όρους του Bowlby, επάνοδο σε μια σίγουρη βάση απ' όπου θα επανεκκινήσει:

Αυτό με οδηγεί σε εκείνο που θεωρώ το πιο σημαντικό χαρακτηριστικό των γονέων: να δώσουν μια ασφαλή βάση απ' όπου ένα παιδί ή ένας έφηβος μπορεί να ξεκινήσει, για να παρουσιασθεί στον έξω κόσμο και όπου θα μπορεί να επιστρέφει γνωρίζοντας με βεβαιότητα ότι θα είναι καλοδεχούμενος, θα τρέφεται σωματικά και συναισθηματικά, θα παρηγοριέται, όταν είναι θλιμμένος, θα ενθαρρύνεται, όταν είναι τρομαγμένος. Ουσιαστικά αυτός ο ρόλος των γονέων συνίσταται στο να είναι διαθέσιμοι, έτοιμοι να απαντήσουν, όταν τους καλούν, να ενθαρρύνουν και να βοηθούν αλλά παρεμβαίνοντας ενεργητικά, μόνον όταν αυτό είναι σαφώς αναγκαίο. Υπ' αυτή την άποψη είναι ένας ρόλος όμοιος με εκείνον του αξιωματικού που διοικεί μια στρατιωτική βάση απ' όπου μια στρατιωτική δύναμη ξεκινά ένα ταξίδι κι όπου μπορεί να ξαναγυρίσει σε περίπτωση ήττας. Για μεγάλο χρονικό διάστημα ο ρόλος της βάσης είναι και ρόλος αναμονής αλλά όχι γι' αυτό και λιγότερο ζωτικός. Γιατί μόνον εάν ο αξιωματικός που διοικεί την εκστρατεία έχει εμπιστοσύνη ότι η βάση του είναι ασφαλής, μπορεί να προωθηθεί και να διακινδυνεύσει.

Στην περίπτωση παιδιών και εφήβων βλέπουμε ότι ενώ σιγά-σιγά μεγαλώνουν, σπρώχνονται όλο και πιο μακριά από τη βάση τους και για όλο και μεγαλύτερες χρονικές περιόδους. Όσο περισσότερη εμπιστοσύνη έχουν ότι η βάση τους είναι σίγουρη και έτοιμη να ανταποκριθεί, εάν της ζητηθεί κάτι τέτοιο, τόσο περισσότερο τη θεωρούν δεδομένη⁸.

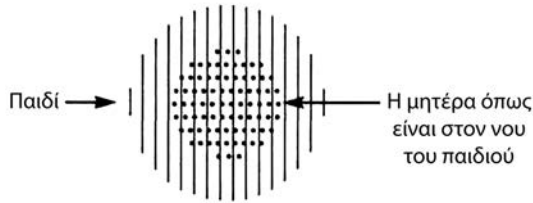
Η εμπειρία λοιπόν της ασφάλειας που προέρχεται από τη μητέρα και το οικογενειακό περιβάλλον είναι αυτό που επιτρέπει στη συνέχεια στο παιδί να απομακρυνθεί, για να εξερευνήσει άλλους χώρους, ακριβώς όπως το περιέγραψε ο Bowlby. Αυτή είναι η σημασία της παραμονής των παιδιών στον παιδικό σταθμό.

Για να μπορέσει να προσαρμοσθεί σ' ένα νέο περιβάλλον που προκαλεί άγχος, το παιδί έχει ανάγκη να είναι κοντά σε ένα γονέα

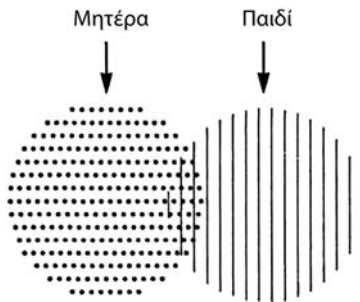
8. J. Bowlby, *Una base sicura*, Cortina, Milano 1989.

που θα το ενθαρρύνει σε μια ανοίκεια κατάσταση, εωσότου γίνει αυτή οικεία και όχι πια απειλητική. Μόνο τότε το παιδί θα αποδεχθεί να απομακρυνθεί από τον γονέα και να μείνει στο σχολείο χωρίς αυτόν, αλλά για να μπορέσει να παραμείνει, πρέπει να συνοδεύεται σταθερά στον νου του από την πιο ενθαρρυντική σκέψη που έχει, εκείνη της μητέρας.

Θα μπορούσαμε να αναπαραστήσουμε αυτή την κίνηση ως εξής:

Όταν, αντίθετα, ένα παιδί συναντά μεγάλες δυσκολίες στο σχολείο, όχι μόνον στις αρχές ή σε ιδιαίτερες στιγμές, αλλά σε *καθημερινή βάση*, πιθανόν για διάφορους λόγους και αιτίες να έχει μείνει προσκολλημένο στην ενδιάμεση διαδικασία του νοητικού αποχωρισμού από τη μητέρα μιας προηγούμενη φάσης. Συνακόλουθα αισθάνεται ακόμη δεμένος μ' αυτή μέσα από ένα κοινό κομμάτι, κάτι που ανήκει και στους δύο και το οποίο θα μπορούσαμε να απεικονίσουμε ως ακολούθως:

Αυτό συνεπάγεται ότι τη στιγμή που βρίσκεται στο σχολείο, δηλαδή μακριά, για να έχει τη δύναμη να μένει εκεί, εωσότου το νέο περιβάλλον τού γίνει οικείο, το παιδί, όπως είπαμε, έχει ανάγκη να συνοδεύεται από την πιο οικεία και παρηγορητική σκέψη, εκείνη της μητέρας, αλλά η μαμά που εμφανίζεται σαν νοητικό αντικείμενο είναι πληγωμένη, της λείπει ένα κομμάτι, ακριβώς εκείνο που έχουν από κοινού: